

16. Отчет правления приходского благотворительного Общества при Римско-Католической церкви в Одессе за 1907 г. – Одесса, 1908. – С.15.
17. Отчет правления приходского благотворительного общества при римско-католической церкви в Одессе за 1904 г. – Одесса, 1905. – С.2-4.
18. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803-1920. – Одесса: изд-во «ТЭС», 1999.
19. Ciesielski T. Polacy, parafia i stowarzyszenia katolickie w Mikołajowie XIX – poczatek XX w // Поляки на Півдні України : Матеріали міжнародної наукової конференції. – Одеса, 2007.
20. Державний архів Миколаївської області, ф.231, оп.1, спр.213, арк.1-8.
21. Державний архів Запорізької області, ф.Р-316, оп.1, спр.131, арк.10.
22. Лісевич І.Т. Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр. – К., 1997. – С.157.
23. ДАОО, ф.2, оп.7, спр.253, арк.2.
24. Loran L. In Sachen des Klemensvereins // Deutsche Rundschau. – 1909. – №1. – С.3-4.
25. ДАОО, ф.2, оп.7, спр.166, арк.3.
26. ДАОО, ф.2, оп.7, спр.245, арк.1.
27. К закрытию немецкого Общества св. Климента // Одесские новости. – 1914. – № 9446, 19 августа.
28. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни. – Одеса, 1929. – С.147-148.

Анотація

Автором статті розглядаються загальні проблеми та особливості соціальної діяльності Римо-католицької церкви на Півдні України останньої чверті XIX – початку XX ст. Автор характеризує риси культурно-освітнього життя та релігійного виховання католиків, аналізує благодійне функціонування римо-католицької громади, а також розкриває вплив національного та соціально-економічного чинників на характер та форми соціальної діяльності.

Summary

The author of the article examines the general problems and peculiarities of social activity of Roman-Catholic church on the South of Ukraine of the last quarter of the XIX – the beginning of XX century. The, author characterizes the features of Catholics' cultural – educational life and religious up bringing, analyses charitable function of Roman-Catholic Community and also reveals the influence of national and social-economic factors on character and forms of social activity.

УДК 94 (477)

Д.І. Єлісєєв

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМИН ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» І ЦЕРКВИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В УКРАЇНІ (1941-1943 рр.)

У період німецької окупації на Україні товариство «Просвіта» виступило консолідуючим центром культурного розвитку, охопило своєю діяльністю не тільки культурно-мистецьку, а й безліч інших сфер суспільного життя, серед яких можна назвати соціальну, церковну, а також політичну. Ця наукова публікація ґрунтується на аналізі релігійної діяльності культурного товариства «Просвіта», що сприяла розвиткові національно-релігійного життя та збереженню духовності народу. Досліджувана проблема має важливе наукове значення, оскільки дає можливість з'ясувати особливості функціонування товариства «Просвіта» через призму її релігійної активності в досліджуваному періоді. Розгляд цього питання є актуальним, становить наукову цінність, має пізнавальне й практичне значення для сучасного

процесу національного відродження, тому потребує глибокого аналізу для обґрунтування особливостей розвитку культурного процесу діяльності товариства і церкви в період німецької окупації на Україні.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає в тому, що в публікації комплексно та всебічно розглянуто відносини товариства «Просвіта» із православною церквою. Об'єктом наукового дослідження виступає діяльність товариства «Просвіта» на території України в період німецької окупації. Предметом дослідження – взаємини товариства «Просвіта» із православною церквою в роки німецької окупації (1941-1943 рр.).

Хронологічні межі дослідження визначені його тематикою та охоплюють роки німецької окупації України, що відзначились неоднозначністю та неоднорідністю ставлення окупантів до національно-культурного розвитку українського народу.

Мета статті полягає у висвітленні тісного взаємозв'язку релігійного життя в Україні із діяльністю культурного товариства «Просвіта», їх спільної роботи в напрямку підтримки та розвитку національної самосвідомості українського народу, збереженню духовного потенціалу. Метою дослідження продиктовані його завдання: висвітлити умови, в яких знаходилась культурна та духовна сфери за німецького панування; визначити специфіку релігійної діяльності товариства «Просвіта»; проаналізувати особливості взаємовпливів товариства «Просвіта» із православною церквою.

Проблемі діяльності товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні в ХХ ст. присвячено дослідження Л. Бадєєвої. Розробкою проблеми релігійної ситуації на Україні в період німецької окупації займались Ю. Волошин, О. Лисенко, О. Сурмач, В. Косик, М. Коваль та інші вчені, які в першу чергу аналізують церковну діяльність, поверхово зачіпаючи питання взаємозв'язку церкви та товариства «Просвіта». Однак, в цих працях відсутній узагальнюючий матеріал стосовно співпраці «Просвіти» із православною церквою [4;9;10;11;13;17].

У важку добу нацистського панування на території України питання збереження національної самобутності та духовної ідентичності набуло особливої гостроти. Тому природнім наслідком стає тісна взаємодія трьох сфер українських сил інтелігенції: політичної, освітньо-культурної та релігійної. У повідомленні начальника поліції безпеки і СД до берлінського керівництва від 23 жовтня 1942 р. про «Український рух опору» зазначалося: "робляться спроби проникнення прихильників Бандери в культурні, наукові та інші неполітичні організації з метою спрямування їх діяльності у націоналістичному дусі. Особливу увагу приділяє бандерівський рух українському культурному об'єднанню «Просвіта»" [24, арк.17]. Про тісний зв'язок між ОУН-Б та харківською «Просвітою» свідчить й харківське відділення поліції та безпеки СД [9, с.38].

У німецькому повідомленні, датованому 20 жовтня 1942 р., про ситуацію в Україні зазначалось, що "культурна і освітницька діяльність більше не наштовхується на стільки багато перешкод, як за часів більшовиків або Польщі. Майже в кожному районному містечку є товариство народної освіти «Просвіта». Воно має свої філіали і бібліотеки в навколишніх селах та місцевостях. Ентузіазм у цих культурних осередках, незважаючи на розчарування німецькою політикою стосовно України, є дуже великим" [19, с.284]. Архівні матеріали підтверджують існування товариства «Просвіта» в Сенчанському районі Полтавської області [25, арк.25]. А місцева преса повідомляла про заснування «Просвіт» у Кременчуці. Зокрема, окружний часопис «Дніпрова хвиля» від 16 листопада 1941 р. повідомляв, що близько 100 українців стали фундаторами цього товариства [7]. Про заснування товариства «Просвіта» в Сумах повідомляла місцева газета періоду німецької окупації «Сумський вісник».

Активне відновлення мережі осередків та філій товариства «Просвіта» сприяло відродженню усіх сфер культурницького життя краю. У кожній організації

«Просвіти» окрім таких секцій, як шкільна, жіноча, друку, агрономічна, чільне місце посідала церковна секція, членам якої неодноразово випадало займатися організацією релігійних свят [4, с.4]. Зокрема, у грудні 1941 р. Кременецька «Просвіта» повністю узяла на себе проведення традиційної колядки по містечках та селах округи [8]. Дуже часто під час колядувань проводились благодійницькі збори пожертв. Наприклад, просвітяни села Берестовець зібрали 1012 крб. 60 коп., з яких більшу частину в 700 крб. передали на допомогу [14]. «Просвіта» села Тростянці Стидиського району поставила під час свят п'єсу «Україна в крові», а хор ходив з колядою. Було зібрано суму в 1900 крб., з якої 1000 крб. призначено на «Просвіту», 500 крб. на Зимову Допомогу, а 400 крб. на Червоний Хрест. У той же час колядники від читальні «Просвіта» села Голубине Березенського району заколядували 1034 крб. З цієї суми 500 крб. виділено на місцеву церкву, 300 карбованців на допомогу, і лише 234 крб. на потреби товариства [18].

З перших днів окупації релігійне питання посіло одне з основних місць в політиці нацистів. Передусім було зроблено усе для того, щоб не дати церкві стати центром політичного, національного та культурного відродження українського народу. 1 червня 1942 р. Е. Кох видав розпорядження про правові відносини релігійних організацій, згідно з яким всі релігійні об'єднання упродовж місяця з часу публікації документу повинні зареєструватися у комісара генерального округу, де вони перебувають. У параграфі №4 наголошувалося, що релігійне об'єднання та його місцеві й німецькі органи й функціонери мають обмежитися виконанням релігійних завдань. Протидія вказівкам цього розпорядження особливо перевищення компетенції релігійних об'єднань матиме за наслідок їхній розпуск, або грошові штрафи [20]. На практиці було втілено принцип "розділяй та володарюй". Аби не створювати опозиційних настроїв у тилу вермахту, вони дозволили діяльність релігійних організацій, жорстко регламентуючи їхню діяльність та висуваючи в якості головної умови політичну індиферентність.

Використовуючи поліконфесійну ситуацію в Україні, окупанти намагалися підтримати такий баланс між Автономною й Автокефальною церквами, який би забезпечував їм повний контроль над їх життєдіяльністю [13, с.4-5]. В інструкції, підписаній 10 травня 1942 р. керівником Головного штабу від імені головнокомандувача армії зони «Південь», зазначалося: "За суперечкою між церквами потрібно спостерігати дуже пильно. Необхідно мати довірених осіб також і в церквах, щоб перевірити, чи проводиться антинімецька, сепаратистська або націоналістична пропаганда в церквах або назовні" [10, с.562]. Для того, щоб мати змогу контролювати церковний розкол у його проявах, була запроваджена перевірка духовних осіб айнзацкомандами (спеціальні німецькі угруповання для ліквідації опозиційних елементів – Д.Є.), поліцією безпеки і СД [11, с.76]. Отже, релігійне питання посідало чільне місце і в діяльності військової адміністрації. Таким чином, в церковно-релігійній сфері склалася ситуація, що кардинальним чином відрізнялася від міжвоєнної та довоєнної. Німецька адміністрація підтримувала міжцерковну боротьбу, оскільки не бажала утворення єдиної Української Церкви як важливого чинника українського національно-державного творення. Переважно здійснювалася антиукраїнська церковна програма [17, с.1-2].

Якщо в перші дні окупації ще дехто з духовенства вірив у зміни на краще, то вже упродовж року це ставлення змінилось. З цього приводу в документах органів служби безпеки наголошувалося: "Аналіз усіх наявних у другому відділі агентурних і офіційних даних показує, що до половини 1942 р. ставлення А. Шептицького до німців почало поступово змінюватись, і дух германофільства до 1943 р. сходить нінащо. Послання А. Шептицького до кінця 1942 р. починають набирати націоналістичного змісту, закликають українське населення до єдності і збереження внутрішнього спокою" [21].

Про надзвичайну роль церкви та «Просвіти» в суспільному житті українства говорить той незаперечний факт, що для проголошення Акту відновлення Української Держави було обрано відомий у Львові будинок «Просвіти». Перед зборами, як зазначав Ярослав Стецько, "я пішов до митрополита графа Андрея Шептицького, щоб скласти привіт найвищому українському авторитетові того часу від Проводу ОУН, з'ясувати йому нашу ситуацію і наші пляни дій" [5, с.8; 16, с.184]. Після з'ясування намірів ОУН митрополит відповів: "Честь України вимагає робити те, що ви задумали сьогодні. Робіть в ім'я Боже, я благословляю" [5, с.8; 16, с.186]. 30 червня 1941 р. було проголошено Акт відновлення Української Держави.

Діячі греко-католицької церкви провели велику роботу у відновленні «Просвіти» та інших громадських організацій, що раніше діяли у краї [1]. Очолювали ці осередки у різний час греко-католицькі священики, наприклад, в Олеському районі – о. В. Пришляк [2], «Просвіту» у с. Збоїска Львівського району – о. В. Фіголь. На одному із засідань 14 лютого 1943 р. останній закликав облишити будь-які чвари, що перешкоджають ідеї визволення і незалежності. Для цього потрібно насамперед досягнути злагоди і порозуміння в суспільстві. Про це зібрання повідомляла газета «Львівські вісті» у статті «В одній сім'ї» [3]. Співпраця священиків та товариства «Просвіта» сприяла розвитку національно-релігійного життя, збереженню духовності народу, утвердженню християнських моральних засад у суспільстві [17, с.2].

У цій ситуації товариство «Просвіта» не могло обмежитись співпрацею лише з одним церковним напрямком, цим самим підтримуючи німецьку політику. Скрутне становище церкви вимагало тісної взаємодії як із греко-католицькою, так і з православною церквами. Стосовно останньої, то тут простежується велике коло процесів, які не обмежувались духовно-культурницькою сферою і часто переходили в політичну площину.

Ще в перший рік німецької окупації надзвичайно актуальним постало питання створення загальнонаціональної православної церкви. Відповідно поставала проблема обрання глави УАПЦ. Претендентів на дану посаду було троє: архієпископ Холмський і Підляський Іларіон (І. Огієнко), архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп (П. Сікорський) та митрополит Харківський і Полтавський Феофіл (Ф. Булдовський). За кандидатуру архієпископа Іларіона висловились церковно-богословська комісія при Харківському осередку товариства «Просвіта» на чолі зі священиком М. Васківським [23, арк.40]. Архієпископа підтримувала більша частина громадськості і він мав найбільші шанси стати головою УАПЦ. Однак, він був поза межами України, а німецьке командування заборонило йому покидати територію Польщі. Тому на початку 1942 р. головою УАПЦ став архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп (П. Сікорський) [6, с.46].

Найбільш активною, як в культурних, так і в релігійних справах на Лівобережній Україні була «Просвіта» міста Харкова, передусім завдяки значній підтримці громадського комітету на чолі з В. Доленком. При комітеті було створено церковну комісію, до якої входили проф. О. Попов, Г. Гармаш та інші. Першим кроком релігійного відділу стала організація обліку та реєстрація служителів культу й храмів.

Оцінюючи роль громадського комітету як керівного штабу суспільно-політичного життя Харкова, необхідно відзначити, що багато своїх заходів він проводив через легально існуюче товариство «Просвіта» і організований ним «Будинок національної культури» [15, с.38; 23, арк.28]. Ініціатором відновлення товариства «Просвіта» став В. Дубровський [4, с.5].

Уперше харківська «Просвіта» проявила себе як впливова громадсько-політична організація на свято Різдва 7-8 січня 1942 р. У членів «Просвіти» були організовані урочисті збори, святкова ялинка, колядування та обід. Стіни Будинку національної культури прикрашали портрети Т. Шевченка, І. Мазепи, С. Петлюри,

А. Мельника. Всі присутні були одягнені в українські костюми. З промовами виступили: проф. В. Дубровський – голова ради «Просвіти», проф. Соловей – секретар, редактор газети «Нова Україна» П. Сагайдачний, обербургомістр міста проф. О. Крамаренко. Всі виступи носили яскраво виявлений націоналістичний характер [23, арк.30].

При «Просвіті» було організовано наступні тематичні комісії: шкільна, фінансово-господарська, видавнича, науково-філософська, історична, правова, церковно-богословська, кооперативна, соціального забезпечення, промислово-індустріальна, мистецька, а також церковно-богословська [23, арк.33-34]. Головою останньої був священник В. Васьківський, секретарем – А. Червінський, членами – В. Потієнко, О. Попов, Г. Гармаш, І. Лебединський (котрий з часу окупації м. Харкова був одночасно завідувачем релігійним відділом міської управи) та інші [23, арк.35]. Напрямки роботи цієї комісії визначалися постановою церковної комісії при громадському комітеті від 20 листопада 1941 р., яку В. Доленко сформулював таким чином: "...На відміну від 1922-1924 рр., тепер на Україні повинна існувати єдина церква – автокефальна, виходячи з принципу не територіально-національного, а територіально-державного. Україна – держава, в якій церква є українська, автокефальна, незалежно від того, на якій мові здійснюються богослужіння. Не слід допускати церковного розподілу, антагонізму і внутрішньо-церковної боротьби. Церковну владу та ініціативу потрібно взяти в свої руки". Основною метою було поставлено пов'язати роботу єпархіального управління з «Просвітою» [15, с.40-42; 22].

Організацією церковного життя на Харківщині за дорученням німецької влади займався митрополит Феофіл (Ф. Булдовський). Із доповідної записки народного комісара внутрішніх справ УРСР В. Сергієнка до першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова про церковників міста Харкова та Лівобережної України відомо, що у листопаді-грудні 1941 р. митрополит Феофіл сформував під своєю владою єпархіальне управління, до складу якого увійшов поп А. Кривомаз, а також як представники "громадських організацій" (від «Просвіти» м. Харкова) Лебединський і Потієнко. У повну силу єпархіальне управління почало працювати із січня 1942 р.

Згодом І. Лебединський був виключений зі складу єпархіального управління, а на його місце від «Просвіти» було направлено попа М. Васьківського (голова церковно-богословської комісії при «Просвіті») [22, арк.9-34]. З цього моменту товариство «Просвіта» намагається розширити свій вплив на громадське життя краю. В одному з повідомлень поліції безпеки і СД відзначалося: "Як в минулому, «Просвіта» намагається розширити свій вплив на громадське життя. При цьому дедалі більше визначається її прагнення усунути сторонній вплив, у тому числі німецький, і продовжувати роботу за створення "самостійної України" [4, с.147; 24, арк.18]. Для виконання даного завдання товариство намагається усіма силами впливати на митрополита Феофіла.

Про глибину цих впливів та форми свідчать документальні твердження з доповіді начальника поліції безпеки та охоронної служби при СС та поліцай-фюрері м. Харкова від 25 серпня 1942 р.:

"Посилюються, як відомо, спроби українських націоналістів («Просвіта» – Доленко) схилити на свій бік посередніми і безпосередніми заходами вже немолодого митрополита Феофіла, це означає, або безпосереднім шляхом добитись впливу на нього, або вести підготовчі роботи з метою захоплення в свої руки впливу в автокефальній церкві після його смерті або нездатності виконувати службові обов'язки, чого потрібно незабаром чекати.

Спроби бувають у різних формах – у вигляді всебічної підтримки всіх його прагнень і здійснення різноманітних бажань, а також конкретно пропонують йому

посаду безпосередньо в «Просвіті» (Керівника філософського відділення)" [24, арк.22-24].

Для досягнення цієї мети церковно-богословська комісія при «Просвіті» починає обмежувати будь-який вплив на митрополита Феофіла (в першу чергу зі сторони німецького командування), а також намагається підпорядкувати його своїй церковно-релігійній політиці шляхом матеріальної підтримки та популяризації серед населення кандидатури митрополита. Відповідно цій тактиці було урочисто відзначено річницю хіротонії, коли владику відвідала делегація у складі заступника голови міської управи, голови «Просвіти» В. Дубровського та професора О. Попова. Після урочистого богослужіння члени делегації вітали Владику як "духовного керівника українського народу", порівнювали його з митрополитом Петром Могилою. Наступним кроком було відзначення дня народження митрополита, коли за ініціативою та кошти товариства «Просвіта» було надруковано 2000 екземплярів брошур із фотографією та біографією митрополита. І цими заходами було досягнуто певних результатів, зокрема визнання митрополитом Феофілом автокефалії української церкви [22].

5 травня 1943 р. сталася подія, що кардинальним чином змінила становище православної церкви в німецькій окупаційній політиці. У цей день був убитий голова Автономної церкви митрополит Олексій. В коло підозрюваних потрапили як німецьке керівництво, так і українські партизани. Саме з цього моменту нацисти починають проводити планомірну та цілеспрямовану політику репресій проти автокефального духовенства. Обшук із ревізією було проведено навіть на квартирі архієпископа Полікарпа [6, с.30]. Цікавим є документ, який стосується цієї події та разом з тим свідчить про співпрацю архієпископа Полікарпа із товариством «Просвіта». Мова йде про донос єпископа УАПЦ Мануїла (М. Тарнавського) у м. Володимирі-Волинському від 5 серпня 1943 р.: "В Володимирі-Волинському працюють дві ворожі для німецького уряду українські організації, а саме: «Просвіта» і Церковна Рада. Під прикриттям релігії і освітньої діяльності ведуть вони інтенсивну агітаційну роботу за вказівками відомого українського шовініста Архієпископа Луцька Полікарпа в напрямку здобуття повної незалежності України... За вказівкою головного керівника тайної організації, архієпископа Полікарпа, який при помочі невинної культурної діяльності є добре прикритий і не підозрілий, мусять члени вище згаданої організації («Просвіта» і Церковна Рада) дбати про бойову готовність до боротьби "проти німецьких окупантів". Безпосередню співпрацю архієпископ Полікарп вів через священика Бориса Яковлевича – керівника товариства «Просвіта», та Олексія Комаровича – секретаря товариства «Просвіта» в місті Володимирі" [22, арк.15].

В таких умовах національно-культурного терору нацистів боролася свідома українська інтелігенція за свою свободу, і церкві, на жаль, не раз випало відслужити панахиду за кращими представниками нашого народу. Так, 1 лютого 1941 р. о 12 годині в місцевій церкві м. Костополя була відправлена панахида українською мовою, під час якої голова «Просвіти» виголосив палку патріотичну проповідь, у якій зазначив, що нашим святим обов'язком є молитися за спокій душ героїв з-під Крут, які загинули за свій рідний край [12, с.3]. 7 грудня 1943 р. у Преображенському соборі Львова о. Г. Костельник здійснив відправу за померлих і помордованих просвітян. У ній взяли участь представники Українського Центрального Комітету, Українського Комітету у Львові, члени головного відділу і працівники товариства «Просвіта» у Львові разом з найстаршим заступником голови професором О. Терлецьким, всі керівники львівських установ і громадських організацій про що повідомляє місцева газета періоду німецької окупації «Голос Підкарпаття» від 19 грудня 1943 р. [4, с.3].

Таким чином, період німецької окупації є найтрагічнішим у діяльності «Просвіти» і церкви. У воєнні роки культурно-освітнє товариство «Просвіта» проводило не лише культурно-освітні заходи, а й займалось релігійною та суспільно-

активною діяльністю, допомагаючи українцям вижити в ті тяжкі роки. У «Просвіті» з'являється поміж іншими церковно-богословська комісія, що веде безпосередню політичну активність. Товариство підтримувало тісний зв'язок із трьома основними представниками УАПЦ: архієпископом Холмським і Підляським Іларіоном (І. Огієнком), архієпископом Луцьким і Ковельським Полікарпом (П. Сікорським) та митрополитом Харківським і Полтавським Феофілом (Ф. Булдовським). У її роботі брали активну участь представники греко-католицької церкви на чолі з митрополитом А.Шептицьким. Досвід церковно-релігійної діяльності товариства «Просвіта» в роки гітлерівського панування на Україні (1941-1943 рр.) є надзвичайно цінним здобутком, що втілює в собі як практично-наукове, так і національно-духовне значення.

Джерела та література

1. Архів УСБУ у Львівській області (Кримінальні справи). – П-32693 Васильєв Степан Максимович. – 163 арк.
2. Там само. – П-31104 Пришляк Василь Петрович. – 164 арк.
3. Там само. – П-33867 Фіголь Володимир Іванович. – 165 арк.
4. Фадєєва Л.І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні в ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук. : 07.00.01 / Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2004. – 219 арк.
5. Відновлення Української держави в 1941 р. Нові документи і матеріали / З. Нагірняк (ред.) ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 2001. – 198 с.
6. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). – Полтава, 1997. – 126 с.
7. Дніпрова хвиля: Кременчуцький округовий часопис. – Кременчук, 1941-1942.
8. З життя Крем'янецької «Просвіти» // Крем'янецький вісник. – 1941.– 11 грудня.
9. Коваль М.В. «Просвіта» в умовах "нового порядку" (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С.37-42.
10. Косик В. Україна і Німеччина в другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів: Атлас, 1993. – 530 с.
11. Косик В. Україна в другій світовій війні: У документах. – Львів: Місіонер, 1998. – Т.2. – 383 с.
12. Костопіль – Крутянським Героям // Костопільські вісті. – 1942. – 8 лютого.
13. Лисенко О.Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр. : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999. – 480 арк.
14. Праця дає свої наслідки // Костопільські вісті. – 1942. – 13 січня.
15. Семенко Ю. Пам'яті Доленка. – Мюнхен, 1975. – 415 с.
16. Стецько Я. 30 червня 1941 р: Проголошення відновлення державності України. – Онтаріо та ін.: Накл. Ліги визволення України, 1967. – 465 с.
17. Сурмач О.І. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Ів.Франка. – Л., 2001. – 187 с.
18. Сучасна молодь та її роль в житті села // Костопільські вісті. – 1942.– 1 лютого.
19. Україна в другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів / Упоряд. і передм. В. Косика: у 3 т. – Т.3. – Львів, 1997. – 384 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.3206, оп.1, спр.45, арк.20-21.
21. Там само, ф.3206, оп.1, спр.71, арк.17.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.23, спр.90, арк.9-34.
23. Там само, ф.1, оп.23, спр.523, 192 арк.
24. Там само, ф.1, оп.23, спр.534, 41 арк.
25. Державний архів Полтавської області, ф.Р-2835, оп.1, спр.2, 35 арк.

Анотація

У статті розкрито особливості взаємин товариства «Просвіта» і церкви в період німецької окупації на Україні (1941-1943 рр.). Визначено характерні сфери

взаємовпливів та подано аналіз співпраці товариства «Просвіта» із православною церквою.

Summary

The article tells about the cooperation of «Prosvita» with church in the period of german occupation in Ukraine (1941-1943). The analysis of the mutual influence of «Prosvita» and Orthodox church is given.

УДК 281.9 (083.94)

І.В. Жердєва

ВИДАВНИЧІ ПРОЕКТИ ПРАВОСЛАВНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ У 20-ті – 80-ті РОКИ ХХ ст. ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ТРАДИЦІЇ

На сучасному історичному етапі одночасно із соціально-економічними та політичними перетвореннями відбуваються процеси духовного відродження українців. Зміна парадигми суспільного життя у духовній сфері супроводжується процесами активізації релігійного життя, відновлення інтересу до церковної історії, православних традицій та православної преси. Для більш повного розуміння тенденцій, які спостерігаються у релігійному середовищі незалежної України, особливостей формування сучасної православної традиції зробимо короткий огляд видавничих проектів 20-х – 80-х років ХХ ст. у контексті розвитку українського суспільства, що допоможе усвідомити набутий досвід та його вплив на сучасне духовне життя. Серед джерел, без яких неможливо всебічне вивчення церковного минулого, осмислення ситуації, яка складається нині у православних конфесіях, необхідно назвати періодичні видання – журнали і газети, які видавалися православною церквою протягом періоду, що досліджується. Проблему розвитку релігійної преси православної церкви частково розкривають у своїх працях вітчизняні науковці А. Бойко [2], А. Стародуб [12], Н. Романенко [11] та ін. В цілому ж дослідження православної періодики у контексті її впливу на формування сучасних православних традицій та міжконфесійних відносин потребує подальшого вивчення і аналізу.

Українська православна періодика має глибокі історичні коріння. Створена вона була ще у першій половині ХІХ ст. за ініціативою офіційних церковних кіл Російської імперії. У каталозі православних періодичних видань ХІХ – початку ХХ ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, який систематизувала та склала Л. Дениско, релігійні православні видання досліджено з кінця ХІХ ст. до останніх років існування – 1917-1920 рр. Вони включають майже 60 найменувань періодики, що видавалася на Україні. Друкувалися газети та журнали російською мовою в духовних академіях і семінаріях, консисторіях, монастирях, церквах і приходах, у деяких випадках безпосередньо духовними особами за свої кошти. До офіційних видань церковної преси належали єпархіальні відомості. В якості авторів виступали і єпископи, і професура світських і духовних академій, і просто миряни. Стосовно тематики цих видань, то крім офіційної інформації, як зазначає дослідниця, "журнали вміщували статті з історії єпархій, церков, про місцевих церковних діячів, з етнографії ... церковні періодичні видання, надруковані в Україні, висвітлювали українські православні традиції" [5]. У своїй монографії, присвяченій системному дослідженню преси православної церкви 1900-1917 рр., А. Бойко наголошує, що "мережа періодичних видань російської православної церкви охоплювала не тільки східну частину нашої країни, яка на той